

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 316.48:27
МС

ДАРКО ГАВРИЛОВИЋ

Факултет за европске правно - политичке студије
Сремска Каменица

НАЦИЗАМ И ХРИШЋАНСТВО

Сажетак: Аутор у раду прати однос Националсоцијалистичке странке према хришћанству у Немачкој с тим да ставља нагласак на њихове релације од доласка нациста на власт 1933. године. У неколико наврата, на компаративан начин је посматран однос нациста у Немачкој и комуниста у Совјетском савезу према хришћанству у намери да се прикаже у коликој мери је истоветан био однос ове две репресивне идеологије према духовном свету њихових грађана.

Кључне речи: Хитлер, нацизам, хришћанство, Римокатоличка црква, протестанти.

Након Првог светског рата, преовладала је у Европи слика о Исусу као свеопштем миротворцу који жели да човечанство спаси од ужасне и безумне погибије. На жалост, овакво виђење Исуса није било свуда прихваћено. Веома брзо након 1918. године из пепела страдалништва, али још више из повређеног националног поноса израстао је нацизам. Међутим, он није био једини весник тешких времена за хришћанство. Још за време Првог светског рата пропала је царска Русија и присилно је заведен комунизам који је порицао не само духовне засаде које је црква зидала током векова већ је и пљачкао црквену имовину и рушио културна добра народа који су га прихватили или којима је био наметнут.

Тако је уследило време великих промена европских друштава према религији и цркви, а најдубљи и најмрачнији печат тих

промена оставили су нацизам и комунизам. На тај начин, у 20. веку извршен је повратак прогона хришћана који је израстао из две идеологије настале на слободном тржишту идеја што га је произвело доба толеранције у 19. веку које је осим хришћанских избацило и антихришћанске идеје засноване на аксиому да су морална начела хришћанства лоша за друштво. Та је критика имала два основна вида: први, да религија проповеда мирење с Божјом вољом и тиме сиротињу и невољнике чини пасивнима под пресијом средње и више класе, док их напротив, ваља охрабрити, да се одигну и збаце свој јарам, што је била карактеристична мисао за Карла Маркса који је хришћанство сматрао опијумом; и друга мисао, да је хришћанство лоше зато јер штити слабе а свету су по тој критици потребни јаки народи. По овој другој критици, Исусово учење је водило у слабост, декаденцију и дегенерацију. Најшокантнија теорија друге критике била је садржана како у Ничеовом учењу које је тежило рушењу хришћанских вредности тако и учењу Хјустон Стјуарта Чемберлена који је одбацивао цркве, Христу није допуштао да буде Јеврејин, а Немце је видео као предређене предводнике човечанства.

Овим идејама послужиле су се две антихришћанске идеологије 20. века. Док су се нацисти са носталгијом сећали паганских богова и усмерили се у правцу истраживања старе германске предхришћанске прошлости, комунисти су Христа, пошто пото, хтели да замене са култом својих вођа истовремено намећући друштву уверење да Бог не постоји. То наравно не значи да и нацисти нису на истоветан начин градили култ вође. Један од основних разлога зашто су и једни и други били антихришћани и зашто су непрекидно радили на уклањању и блаћењу Исусовог лика био је тај што се хришћанство у првој половини 20. века оштро супротстављало ратовима. Док се комунистима хришћанство није свиђало зато што се противило револуцији те им се отуда чинило да је хришћанство један од стубова капиталистичког друштва, докле су нацисти, који су се напајали расизмом, мрзели хришћанство јер се оно противило међународним ратовима (осим као крајњем средству), те што је отуд хришћански утицај усмераван против успона нација за које се говорило да најбоље доприносе људској судбини. Када је Адолф Хитлер писао свој „*Майн Кампф*“ нашао је код Чемберлена идеје које су јасно оправдавале његове

националистичке и антисемитске ставове које је у време писања књиге већ фанатично заступао. Дакле, за њега, Исус није био Семит, док су цркве исквариле његов утицај и јудаизовале његову поруку. Нико 1914. године није могао да претпостави да би овакви ставови могли да буду ишта више од мишљења ексцентрика и лудака, али Први светски рат је распршио ту самоувереност. Као непосредна последица тог рата, те две различите антихришћанске доктрине - религија као опијум за народ и религија као лажна брана националистичким идеалима - завладале су двома најмоћнијим нацијама на свету, јер власт у Русији је 1917. године преузела марксистичка влада која је током следећих деценија настојала да угуши православље; и нацистичка влада која је 1933. године преузела Немачку у своје руке, при томе покушавајући да упрегне Римокатоличку и протестантске цркве у службу нацизма, позвања у нацију, жртвовања зарад националног циља, веровања да су Немци изабрани народ и при томе уклањања библијског изабраног народа из живота нације. У том настојању нацисти су имали извесног успеха. Позиви на жртвовање и судбину, на остваривање „обећане земље” која ће бити у рукама „изабраног народа” који би требао под вођством месије (вође) кроз добровољно саможртвовање да дође до зацртаног циља, одговарали су својим митолошким речником неким аспектима хришћанства, односно, боље речено, грубо су се користили њиме. Нацистичке вође нису били хришћани. Они су се само користили њиме узимајући оно што им је требало из хришћанске традиције у намери да успоставе сопствену религију. Тако да са правом можемо да закључимо да док је међу немачким хришћанима било оних који су били пронацистички орјентисани, међу нацистима није било прохришћански орјентисаних.¹ Неки историчари би можда као контрааргумент покушали да се супротставе овој тврдњи примером Гаулајтера Ериха Коха, нацисте, који је био председник провинцијалног синода Протестантске цркве и као председник требао да буде узоран хришћанин. Ова позиција у цркви је требала да потврди његове квалитете као доброг хришћанина, али, пошто је дошла у време нацистичке власти, и његовог чланства у Хитлеровој

¹ Richard Steigmann – Gall, *The Holy Reich – Nazi Conceptions of Christianity*, Cambridge University Press 2003, p.5.

странци, на жалост, потврђивала је и његово истовремено присуство на две, по Христовом учењу, потпуно супротне стране. Ускоро се показало да су његови страначки квалитети преовладали. Он је на прослави четиристопедесет година од рођења Мартина Лутера у Кенигсбергу, а само пар месеци након што су нацисти дошли на власт 1933. године, изјавио да је нацистички долазак на власт био чин божанске воље о чему сведочи, по њему, и подударност почетка нацистичке владавине са годишњицом Лутеровог рођења. Да свари буду још горе, он је током рата изабран за комесара Рајха за Украјину, где су почињени брутални нацистички злочини. Кох је успео да постане симбол нацистичког варварства на Истоку, играјући водећу улогу у масовним убиствима Јевреја, партизана, депортацијама у концентрационе логоре, уништавању села и поробљавању словенског становништва.² Додуше, Кох више није био председник црквеног синода. Он је напустио цркву 1943. године. А о својим разлозима за таква недела он је сведочио 1949. године: „Мислио сам да се нацистичка идеја развила из базичног пруско – протестантског корена и из недовршене Лутерове реформације.”³

У свари, ова кратка повест Коховог начина да повеже Лутерово виђење хришћанства са нацизмом и његова злодела на Истоку само су додатна потврда да нацисти никада нису били добри хришћани и једно сведочанство више да је Хитлерова странка гурнула хришћанске цркве у страну што је потврдила својом 24. тачком програма, истакавши да постоји „слобода за све оне цркве које не сметају развијању морала немачке расе”⁴.

Док није дошао на власт, Хитлер се са доста опреза односио према цркви, посебно Римокатоличкој. У свари, Хитлер је био крштен као Римокатолик, и као такав, још док је био младих, признавши то касније, био је „одушевљен сјајем раскошно блиставих црквених свечаности” – у чему се могу пронаћи изворишта буду-

² Kod Alexander Dallin, *German Rule in Russia: A Study of Occupation Policies*, new York 1957, kao i kod Gerlad Fleming, *Hitler and Final Solution*, Berkely 1984, p.120-134.

³ R. Steigmann – Gall, *Ibid*, p.2.

⁴ Document No. 1708 - PS from Nüremberg Trials, in *Nazi Conspiracy and Aggression*, Volume IV, Office of U.S. Chief Counsel for Prosecution of Axis Criminality Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1946.

ће псеудо-религијске симболике која је постала својствена нацизму (кукасти крстови, мистична обележја, итд.).⁵ За разлику од Мусолинија који је био један ласциван и бонвивански тип, Хитлер је пренео у своју књигу и свој политички имиџ доста од спремности да се саможртвује, да буде доследан и озбиљан, градећи тако у јавности лик првосвештеника националсоцијалистичке доктрине који је у исто време пожртвован и сулудо борбено – фанатичан. Сигурно се користећи својим раним знањима о хришћанству, а упивши римокатоличке богате обреде које је спојио са занесеношћу религијском симболиком, Хитлер је почео да гради нову религију која је у себи носила како десно-револуционарне идеје тако и фанатизам и опседнутост сопственом исправношћу повезане са мржњом према Јеврејима, Ромима, комунистима и ниподаштавањем према другим групама народа, нарочито према Словенима. У срцу те религије Хитлер је описиван као бог или као дар божији. Алојз Шпанијел, страначки вођа из Сара, описао је једном Хитлера као „новог, већег и моћнијег Исуса Христа.” Министар Рајха за црквена питања Ханс Керл сматрао је Хитлера „правим Светим Духом”.⁶ Националсоцијалистички покрет створио је сопствену литургију са вером, крштењем и обредом венчања.

Међутим, Хитлер није хтео да одмах изазове отворен сукоб са Римокатоличком црквом, јер би он могао да му одвуче готово једну трећину римокатоличких гласача који би, наставши се између њега и цркве, највероватније изабрали цркву. Због тога је Хитлер убеђивао 1933. године црквене заједнице како је „вера један од најважнијих чинилаца у очувању немачког народа.”⁷ Режим није минирао цркве, попут комуниста у Совјетском савезу, нити конфисковао црквену имовину, нити осиромашило свештенство. Током диктатуре били су допуштени верски обреди, осим за немачке Јевреје и Јеховине сведоке који су одбијали војну службу. Упркос Хитлеровом опрезу, било је оних унутар Римокато-

личке цркве који су сасвим јасно разабрали његове намере и о томе су извештавали своје надређене. Часна сестра Кармелитског реда јеврејског порекла, која је касније била убијена у Аушвицу и данас је обожавана као светица, Едит Штајн, писала је 12. априла 1933. године папи о ћутању цркве у вези са шиканирањима Јевреја у Немачкој предвиђајући да ће националсоцијализам проузроковати много жртава, упозоравајући при том „Зар ова уништавајућа борба против јеврејске крви не представља срамоћење најсветијег људског рода из којег потиче наш Спаситељ...?”⁸ На нацистичку опасност упозоравао је Свету Столицу и језуита Фридрих Мукерман који је побегао у Холандију. Из прогонства је у недељнику „Der Deutsche Weg” објавио серију чланака у којима је оштро нападао нацисте. У његовом извештају који је дипломатска служба Ватикана пренела Риму стоји да је националсоцијализам раван паганству и да га карактерише непријатељство према цркви, а да католицизам са свим својим догмама и светим тајнама представља за нацисте „негативно хришћанство” док крв и раса су, не откривење, већ стубови носачи те нове религије.⁹

О томе да Хитлер није желео одмах отворен сукоб са црквом писао је 1939. године Раушнинг тврдећи да му је Хитлер рекао како је „Бизмарк био будала. Он је био протестант. Протестант не зна шта је црква” при томе мислећи да римокатоличко свештенство неће ући у отворену борбу са њим, а ако и уђу „ја сигурно нећу дозволити да од њих праве мученике. Ја ћу их приказати као обичне криминалце.”¹⁰ То је Хитлер и радио. Два тома извештаја регионалних администрација централној влади у Берлину у периоду од 1933. до 1943. године потврдила су ову Хитлерову намеру. У тих десетак година вођени су многобројни процеси против свештеника како римокатоличке тако и протестантских цркава, а првенствено у намери да народ одвоји од цркве и њеног утицаја па тек онда због тога да би се осудили они свештеници који су се супротстављали Хитлеровој власти.

⁵ Citat iz Majn Kampf je iz izdanja Adolf Hitler, Mein Kampf, Zagreb 1999.

⁶ Richard Overly, Diktatori – Hitlerova Njemačka, Staljinova Rusija, Zagreb 2005, str.120.

⁷ S. Roberts, The House that Hitler Built, London 1938, p.268; M. Bendiscioli, the New Racial Paganism, London 1939, p.22.

⁸ Peter Godman, Vatikan i Hitler – tajne arhive, Beograd 2006, str.54.

⁹ Isto, str.55,56.

¹⁰ Hermann Rauschnig, *Hitler Speaks: A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on His Real Aims.* (London 193g),p.60 u Beate Ruhm von Oppen, Nazis and Christians, *World Politics*, Vol. 21, No. 3. (Apr., 1969), p.407.

О томе да су католици са неповерењем гледали на Хитлера 1934. године писали су у својим извештајима и есесовци. У мају и јуну те године, СС извештаји су тврдили да есесовци имају далеко више проблема са католицима него са протестантима. Овај извештај је био послат у време када су водећу личност римокатоличке акције Ериха Клаусенера убили есесовци.¹¹ Тада се Римокатоличка црква противила Хитлеровом неопаганizmu, а есесовци су тај отпор тумачили као „камуфлажу цркве” у борби против расне чистоте немачког народа и саме власти.¹² Многи свештеници који су били антинацисти били су отпремљени у логоре. Па ипак, понекад је режим био присиљен и да устукне. То се дешавало баш у време рата, јер му није требао немир у позадини већ консолидација на свим нивоима. У прилог томе сведочи и једна одлука о уклањању распећа из школа у римокатоличкој Баварској 1941. године. Она је подстакла опште, а у неким случајевима, и жестоке протесте, те је на крају била опозвана, да би се становништво умирило и показало више елана за борбе на фронтима.¹³

И међу протестантима је било противника Хитлеровог режима који је тежио томе да се немачки протестантизам уједини на тај начин што би требала да се створи јединствена Црква Рајха која би окупила двадесет осам покрајинских евангелистичких цркава и која би била лојална новом Рајху. У мају 1933. године група евангелистичких свештеника основала је радну групу – Реформациски покрет младих – која се супротставља државним настојањима у вези са оснивањем јединствене цркве и наметањем етничких прописа верницима. Други су реаговали тако што су 1934. године основали такозвану Исповедну цркву¹⁴ ради отпора нацификацији цркава. Њен стварни предводник био је лутерански пастор Мартин Нимелер, кога је Хитлер 1937. године бацио у концентрациони логор и није га одатле пустио. Ова црква је у многоме почивала на снажним библијским идејама швајцарског профе-

¹¹ Beate Ruhm von Oppen, „Nazis and Christians”, *World Politics*, Vol 21, No 3 (Apr., 1969) p.412.

¹² Исто, п.413.

¹³ Ian Kershaw, *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria, 1933 – 1945*, Oxford 1983, pp.334-357.

¹⁴ У хрватском преводу користи се назив „Изванредни пасторски савез”.

сора теологије Карла Барта, а Мартин Нимелер је постао симболичном фигуром хришћанског отпора националсоцијализму. Ипак, хришћански отпор овој идеологији био је нејединствен и слаб, али и такав, био је довољно уверљив Хитлеру 1937. године да му стави до знања како хришћанство није само некорисно већ је и препрека националној мисији да завлада светом.¹⁵

С друге стране, снажна нацистичка пропагандна машинерија дословно је затрпала усамљене и узалудне покушаје како Римокатоличке цркве тако и неких протестантских свештеника да духовно остане немачки народ.¹⁶ Алфред Роземберг је био међу најратоборнијим антихришћанима: његова књига „Мит двадесетог века” је приручник из бласфемije, укључујући и заступање полигамије, присилне стерилизације, као и пропаганду „Петог јеванђеља” које је наводно открило праву Христову природу. Према том изгубљеном јеванђељу Исус није био отелотворење праштања и милосрђа, чији су идентитет одредиле патња и разапињање на крст. Напротив, он је био гневни пророк склон деструкцији и освети – по свему сличнији му је био сам Хитлер. У својој књизи, Роземберг је тврдио како је Свети Павле, радећи као јеврејски агент, променио име из Савле у Павле, прикрио своје јеврејско порекло, и тако сакрио „Пето јеванђеље” као средство путем којег је, у јеврејској завери, одлучио да пороби народе Европе. Он је писао о „појеврејисаној” хришћанској етици и маштао је о новој религији. „Страшна распећа из ере барока и рококоа, која приказују намучене Христове удове на сваком углу, постепено ће да замене споменици палим борцима”, предвиђао је овај аутор. У октобру 1933, Ватикан је формално протестовао због тога што је Розембергова књига уврштена у школско градиво, али без успеха.¹⁷

¹⁵ Хенри Чедвик, Рана хришћанска заједница, у Група аутора, Оксфордска историја хришћанства, I део, Београд 2004, стр.35.

¹⁶ У јесен 1934. године у разговору са аустријским бискупом Алојзом Худалом, папа Пије XI је рекао да код дела нацистичког покрета нема жеље за компромис са хришћанством, и никада је неће ни бити. Покрет се, по Пију XI, бавио влашћу и тактиком, а не вером и веровањем, при томе, пред крај аудијенције, истакнувши како не верује у могућност разумевања између нациста и католика. Тимоти В. Рајбак, Хитлерова лична библиотека, Београд 2009, стр.102.

¹⁷ Након тромесечних преговора у Риму је 20. јула 1933. године потписан Конкордат. У замену за сагласност о неуплитању у немачку политику Хитлерова

Упркос упозорењима савесних католика о опасности нацизма, вестима о злостављањима Јевреја, након тромесечних преговора, у Риму је 20. јула 1933. године потписан Конкордат. Томе је претходила чињеница да је Хитлер у априлу 1933. године поводом Закона о овлашћењу, који је његовој влади дао огромна законодавна овлашћења, изјавио да хришћанска вера мора да буде темељ свеукупног немачког морала. Након тога, немачки бискупи су повукли своју ранију осуду. Нови мото се сада називао помирење. Све дотле док Хитлер избегава отворен рат, то треба да ради и Римокатоличка црква. Тако су Јевреји остављени да се брину сами о себи, а црква се окренула споразуму највероватније из два разлога, прво, да заштити своје вернике јер је била у паници да је и њихова заштита угрожена, а други разлог је тај што је била окренута борби против бољшевизма који је, за њу, и даље био највећи непријатељ. У замену за сагласност о неуплићању у немачку политику Хитлерова влада је потврдила сва конфесионална права цркве и право на римокатолички одгој.

Роземберг је именован за заменика шефа за идеологију и духовна питања. Ватикан је једино могао да 7. фебруара 1934. године објави чланак у *L'Osservatore Romano* који је писао да *Sanctum Officium* препоручује да се Розембергова књига стави на Ватиканов индекс забрањених књига. То није, на жалост, спречило велики успех књиге у Немачкој. Она је до 1935. године доживела петнаест издања и продана је у тиражу од 353 000 примерака.¹⁸

Осим тога, успеху нациста међу немачким хришћанима поговарала је религијска ситуација у Немачкој после Првог светског рата. Још од краја 19. века главне конфесије у Немачкој су биле суочене са постепеним осипањем верника и свеопштом секуларизацијом. Милиони Немаца су напустили хришћанство, а немачки протестантизам се нашао на историјској прекретници, која се одразила потрагом за „теологијом кризе“, како ју је назвао Карл Барт, потребном за суочавање са моралним релативизмом и изгубљеним вредностима новог доба.¹⁹ С друге стране, повезивање

влада је потврдила сва конфесионална права цркве и право на римокатолички одгој.

¹⁸ Пасус према Тимоти В. Рајбак, нд, стр.94-100.

¹⁹ P.F. Douglas, *God Among the Germans*, Philadelphia 1935, pp.19-21.

Бога и нације је имало дугу традицију међу Немцима, па је 1925. године основан покрет за изразито немачко хришћанство, Немачка црква. Начела покрета заступала су идеју о немачком спаситељу – јунаку Исусу, борцу за Бога, уместо понизног и миротворног Исуса. Уз овакве мисли градила се идеја о немачкој родној земљи, а Бог се очитовао у души и телу немачког народа. Тако је радикално крило немачког протестантизма почело да садржи заједничке елементе са нацистичким становиштем о примату расе и јединственом послању немачког народа. Осим тога, један део радикално десничарских протестаната сазвао је сабор 5. априла 1933. године у Берлину на којем су објавили позив да се уједини Протестантска црква која ће бити верна идејама националсоцијализма укључујући и аријевско чишћење цркве. Хитлер је 25. априла именован бившег војног свештеника и одушевљеног нацисту Лудвига Милера својим представником у процесу уједињења. Два месеца касније Милер је написао Устав нове Цркве Рајха која је озакоњена 14. јула, док је тринаест дана касније у Витенбергу одржан синод на којем је Милер изабран за бискупа уједињене евангелистичке цркве Рајха.

Јасно је да је пружање подршке за успостављање овакве цркве имало основа међу нацистима. Њима није требала независна црква од државе. Они су себи ставили у задатак да народ припреме на освајања која су подразумевала ратове и губитке живота, а независан критичар, поготово духовни, у таквој ситуацији није био пожељан. Духовни живот грађана требало је испунити што је више могуће нацистичким симболима, а оне који нису баш били спремни да замене стару духовност за нову – нацизам; требало је препустити цркви која би била под патронатом државе. Будући да је немачка пропаганда од 1943. године све више наглашавала поруку како Немачка води крсташки рат против бољшевизма како би спасила не само немачку културу него и саму европску цивилизацију, фанатизам немачких војника и „праведно насиље против азијског бољшевизма“ били су неопходни, а у таквој атмосфери није им требао нико ко није био потпиривач идеје о новом човеку који би требао да се јуначки суочи са животом и да са дубоком духовном снагом надвлада ослабљену чежњу за животом на оном свету и открије како „човек постаје Бог.“

На крају очито је да је Националсоцијалистичка странка реаговала на моралну борбу слично ономе како је реаговао совјетски режим. С једне стране, политичком репресијом, изравним прогоном и борбом на пољу образовања и пропаганде – баш као и совјети; а са друге ублаженим политичким разумом с обзиром на опште верско уверење. Репресија се појачавала упоредо са учвршћивањем режима о чему сведочи и податак да је током диктатуре ухапшено и убијено више од 6 000 свештеника због издајничке делатности. У таквим условима, до почетка рата, цркве су напустиле политичку борбу, као и у Совјетском савезу. Многи су се хришћани нашли у процепу и то између противљења антиклерикализму Националсоцијалистичке странке и симпатија за њен антикомунизам и национализам. Док је један део верника прилазио нацистима, други је остајао по страни, чешиће тих и неприметан у свом протесту а ређе спреман да се супротстави, јер свако противљење режиму носило је са собом не само малтретирања и хапшења већ и готово сигурну смрт у затворима или логорима.

Summary: Nazis were eager to elicit support from what was still a very large churchgoing population in Germany. One important aspect of our understanding of Nazism remains largely uncontested: the belief that, however much Christian clergy welcomed the movement or however much Nazi ideology may have borrowed from Christian traditions, Nazism itself could not be described as a Christian movement. Indeed, it is more often thought to be anti – Christian. Through an examination of the religious views of the Nazi Party elite, including those commonly referred to as „pagans” this work seeks to reexamine this widely held assumption. In fact, Nazis drew on Christian tradition to articulate their vision of Nazism – not only to the German people, but more importantly to each other and themselves. The Nazi movement and its leadership were little more than wolves in sheep’s clothing, placing a „tactical restraint” on their hatred until they had accrued enough power to unfurl their true colors.

Key words: Hitler, Nazism, Christianity, Roman Catholic church, Protestants.